

BAŽANT, Vojtěch – DYNDA, Jiří – ŠIMEČEK, David – ŠORM, Martin, ed.: STARÉ BABY. ŽENY A ČAS VE STŘEDOVĚKÉ EVROPĚ. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020. 290 s.

Jana Piroščáková

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.6.8>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1597-3115>

Publikácia *Staré baby* s podtitulom *Ženy a čas ve středověké Evropě* vznikla v rámci dvoch projektov riešených na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe – zastrešujúceho projektu Špecifického vysokoškolského výskumu 2020 Stredoveké štúdiá v študentskej perspektíve a projektu Progres Q07 Centrum pre štúdium stredoveku. Jej téma sa pre editorov Vojtěcha Bažanta (Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Centrum medievisťických studií při Filozofickém ústavě AV ČR), Jiřího Dyndu (Slovanský ústav AV ČR, Ústav filozofie a religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy), Davida Šimečka (Ústav germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy) a Martina Šorma (Centrum medievisťických studií při Filozofickém ústavě AV ČR, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy) ukázala ako produktívna pri príprave predošlého edičného titulu – *Hranice smíchu: Komika a vážnost ve středověké Evropě* (V. Bažant – M. Šorm, ed. Praha: NLN, 2019), kde sa viacerí autori takpovediac stretli práve pri identifikácii stredovekých reprezentácií starých žien najmä vo výsmešnom kontexte: „Směš misogynie a strachu ze smrti, již staré baby ztělesňují, se zdá být významnou součástí evropské kulturní tradice a žádá si samostatný výzkum“ (Predmluva, strana 10). Poskytli preto

priestor antropológom, archeológom, lingvistom a filológom, kultúrnym a literárnym historikom, predovšetkým z radov medievalistov (z tohto dôvodu pri každom autorovi uvádzam jeho domovské pracovisko), ktorí danú tému poňali z perspektívy svojej disciplíny. Vo výsledku dostávame do rúk knihu, ktorá je ukážkou dobrej praxe interdisciplinárneho uchopenia témy. Jej prínosom je každopádne multiperceptné hľadisko – i keď je vedeckým výstupom (editori dôsledne zotrávajú pri označení publikácia alebo jednoducho kniha, fakticky ide o kolektívnu vedeckú monografiu), nie je určená výhradne vedeckému auditoriu, ale rovnako môže zaujať laického čitateľa.

Publikácia obsahuje štrnásť štúdií od šesťnástich autorov (pričom iba jeden z editorskej štvorice je súčasne autorom štúdie – M. Šorm), predhovor editorov a zdrojové údaje v štruktúre: edície a preklady prameňov, zoznam sekundárnej literatúry, internetové zdroje, stručné profily autorov, anglické zhrnutie, menný register. Editori zdôrazňujú, že ich zväzok netvorí uzavreté ani kompaktné dielo, ale popri štúdiách, ktoré zhromažďujú pramenný materiál a upozorňujú na niektoré jeho zvláštnosti alebo výpovedné možnosti, ponúka aj hlbšie interpretačné a analytické kapitoly, no čiastočné závery sa môžu rozchádzať: „laické

čtenáře tím nabádáme k ostražitosti, specialisty pobízíme ke kritice a k dalšímu hledání nejpravděpodobnějších řešení“ (Předmluva, strana 12). V kontexte výskumu stredoveku sa radím k prvej čitateľskej skupine, preto bude môj text v prvom rade anotačný.

Podľa editorov sleduje publikácia „dvounásobní diskriminaci – pohrdání jiným než mužským pohlavím a jiným než mladým věkem“ (Předmluva, strana 9). Nie práve neutrálne označenie výskumného predmetu – onen „necitlivý pojem ‚staré baby‘“ (Předmluva, strana 9) – figuruje v titule a následne v jednotlivých štúdiách zámerne ako odraz snahy „analyticky postihnout nejen okolnosti a podmínky života evropských žen v určité dějinné epoše, ale především rovinu jejich reprezentací“. Práve v tejto rovine sa „nekorektní, zcizující označení zavánějící posměchem a opovržením blíží karikaturě“ (Předmluva, strana 9).

Frapantné pomenovanie (staré) baby je témou hned dvoch štúdií, ktoré knihu symbolicky rámcujú: Jan Dušek (Ústav jazyka českého AV ČR) v úvodnom, lingvisticky zameranom príspevku *Kdo nebo co je bába ve středověku a raném novověku?* ponúka prehľad lexikálnych a kontextových významov lexém baba/bába v sledovanom období v rámci starej a strednej češtiny (môžeme tu odčítať neprehliadnuteľné paralely so slovenčinou), Lucie Doležalová (Ústav řeckých a latinských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy) uzatvára knihu príspevkom *Et cetera baba stara*, v ktorom analyzuje kolofón „et cetera baba stara“ a jeho varianty (napríklad „et cetera babka stara“, „et cetera baba hola“) a ich významy v latinských rukopisoch z konca 14. a 15. storočia, ako sa zachovali v archívoch v Českej republike. Upozorňuje, že tento kolofón je doložený aj na Slovensku, a to v netypickom neliterárnom kontexte – v zozname daňových poplatníkov v kremnickom archíve, kde je interpretovaný ako miestny názov (strany 215-216).

Svoj príspevok začína L. Doležalová slovami, ktoré v rôznych štylistických obmenách varujú naprieč publikáciou a pars pro

toto vyjadrujú základné reprezentácie starých žien v sledovanom období: „V některých středověkých kontextech se staré báby nevyskytují vůbec, v mnoha dalších jen s negativními konotacemi. Pokud něco symbolizují, je to nejčastěji tok času a pomíjivost krásy a mládí. Pokud něco mají, je to obvykle schopnost někomu ublížit pomocí podezřelých taktik. Místo starých bab ve středověké kultuře bylo tedy obvykle na okraji, a to spíše na tom zadním, pozdním, konečném“ (strana 215). Absencia a okrajovosť starých žien v stredovekej kultúre a spoločnosti sú priamo tematizované vo viacerých príspevkoch, Milan Žonc (Katedra Blízkeho východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Pražské centrum židovských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy) tento aspekt veľavýznamne zahrnul priamo do názvu svojej štúdie – *Baby, kde jste? Úvahy o významuplné absenci seniorek ve středověké židovské literatuře* – a jej prvej vety: „Jaké to asi je, být neviditelný?“ (strana 199). Z pohľadu antropológie však o žiadnej „významuplnej absencii senioriek“ nemožno hovoriť, ide totiž o absenciu zdanlivú. Eliška Zazvonilová, Anežka Kotěrová a Jaroslav Brůžek (z Katedry antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy) v príspevku *Staré ženy pohledem antropologie* poukazujú na to, že na základe absencie kostrových nálezov postmenopauzálnych žien archeológovia vyvodili záver, že v minulosti sa ženy nedoživali vysokého veku. Autori argumentujú, že ich starší kolegovia v skutočnosti nemali dostatočné technické možnosti na detegovanie takýchto kostrových pozostatkov, a tie sú v súčasnosti dostupné. Zachytenie pozostatkov postmenopauzálnych žien modernou bioantropológiou svedčí o tom, že existencia starých žien nie je výsadou moderných spoločností, ako sa doteraz predpokladalo, ale starou a významnou súčasťou evolúcie človeka (strana 26). Archeológ Petr Charvát (Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy) v stati *Staré baby ve starém středověku. Poznámky archeologa* konštatuje malé množstvo zachovaných kostrových ostatkov starých žien datovaných do stredoveku na úze-

628 mí Čiech. Na základe rekonštrukcie pohrebnej výbavy v náleziškách konštatuje: „Jejich bližní se k nim chovali s respektem a vlídností, pokud si je zasloužily, a možná s respektem a obavou, bylo-li tomu jinak. V některých případech si zachovaly své společenské postavení, v jiných se staly ctěnými osobnostmi [...]. Svým obcím prospívaly nejspíše jako rádkyně, patrně jako léčitelky a porodní asistentky, a zřejmě též jako čarodějky, ať již v dobrém, nebo zlém“ (strana 172) – sú to napokon všetko oblasti, ktoré, ako ukazuje vo svojom príspevku J. Dušek, zachovali sa aj vo významoch lexémy baba.

Funkčná rôznorodosť (a na osi užitočnosť – škodlivosť a súčasne podvojnnosť) významu starých žien pre stredovekú spoločnosť a v stredovekej kultúre, ako ju naznačujú citované slová P. Charvátka, tvorí ďalšiu významnú tematickú líniu publikácie. Ženy-čarodejnice v rodových islandských ságach reflektuje Lucie Korecká (Ústav germánskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy; *Čarodějnice v pozdních ságách o Islandanech*), Marie Novotná (Katedra jazyků a literatury Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy) v štúdiu *Riskující čarodějky aneb hrozba ztráty tváře* zase približuje obraz čarodejnic v staroseverskej literatúre. Na špecifickú funkciu starien v kontakte s relikviami upozorňuje Iva Adámková (Ústav řeckých a latinských studií Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy, Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty, Univerzita Palackého v Olomouci; *Stařeny a relikvie*). Sakrálny priestor rámcuje aj prípadová štúdia Karla Pacovského (Ústav řeckých a latinských studií Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR) *Staré ženy v pražském klášteře svatého Jiří*, mapujúca kontext starých rehoľnic na príklade vybraného kláštora. Autor pripomína, že kláštory často slúžili ako útočisko pre vdovy, ktoré ani nemuseli byť plnoprávnymi členkami konventu, a uvádza príklady známych vdov žijúcich vo svätôjiřskom kláštore (napríklad cisárovná Kunhuta, zomrela okolo roku 1033, manželka Henricha II.). Inú polohu života ovdovelých žien – *Stáří radostné i starostné. Status vdovy v pozdně středověkých*

městech – približuje Michaela Antonín Malaníková (Katedra historie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci).

Petr Jindra (Centrum pro studium středověku Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy; *Marta a Marie. Stárnoucí vita activa a nestárnoucí vita contemplativa*) upozorňuje, že starnutie v stredoveku nebolo ani tak symbolom individuálnej strasti, ako skôr márnosti a pomiteľnosti sveta (strana 56). Zameriava sa na explikáciu stredovekej predstavy o starnutí a funkcii žien na príklade novozákonného naratívu o sestrách Marte a Márii, ktoré západná stredoveká exegéza chápala ako komplementy kresťanskej vita – vita activa a vita contemplativa: „k postavám Marty a Marie [se] váže typologický a významový komplex, jehož noetická hodnota nespočívá pouzve v rovině ikonografického obsahu ve zmyslu indexu významů a funkcí, které jsou na postavu ‚navěšeny‘, nýbrž je součástí hlubšího ideového systému obrazové reprezentace a odpovídajících ikonických znaků, který představoval soubor ucelených myšlenkových paradigmat: to, co od osvícenství nazýváme ideologií“ (strana 41). S východiskom v exegetickej literatúre P. Jindra približuje a rozkrýva tieto obrazové reprezentácie, ich typológie a myšlienkové paradigmy a ilustruje ich na početných ukázkach z literárnych diel a najmä z vizuálneho umenia.

Pre kultúrnych a literárnych historikov budú pravdepodobne najzaujímavejšie tri príspevky, ktoré som si nechala na záver. Nie ani tak pre to, že ich spoločnou črtou je orientácia na literárny materiál (napokon, reprezentácie žien v literatúre sú témou viacerých vyššie uvedených štúdií), ale z dôvodu, že ich spájajú zo súčasnej perspektívy šokujúce, bizarné, agresívne a ponížujúce obrazy starých žien spojené najmä so sexualitou.

M. Šorm (Centrum medievistických štúdií při Filozofickej ústavě AV ČR, Ústav českých dějin Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy) otvára svoju štúdiu *Obnovení smyslu těla. Stařeny ve francouzské veršované epice 12. a 13. století* paralelou medzi obrazmi starých žien frekventovanými v stredovekých francúzskych

príbehoch s rozprávkou severoamerického indiánskeho kmeňa Zunio o nekultúrnych Hliňá-koch (celú ju reprodukuje na strane 65). Svoju paralelu označuje ako márne náhodné porovnanie, ukazujúce akurát to, že „zacházení se stařenami je podobné v kulturách vzdálených sobě navzájem i společně exotických súčasne: na stařenách zde nezáleží, jejich těla jsou nevyužitelná a jejich city nezajímavé do té míry, že se se svou zbytečností a instrumentalitou v textech samy výslovně ztotožňují („Mně to neva-dí [reakcia stareny na znásilnenie – poznámka J. P.]“ (strana 66), no jej užitočnosť vidí v odkrývaní spoločného ideologického systému: „Zatímco její [citovanej rozprávky – poznámka J. P.] vážná kulturní kritika působí neméně žertovně než ona sama, čte-li se vedle reprezentativního výběru z korpusu francouzské středověké literatury, pomáhá ozřejmit [...] ideologický systém. Tváří v tvář takovému systému už nelze mávnout rukou nad marginalizací či ponižováním některého typu postav s tím, že se jedná například o komický žánr [autor na iných miestach upozorňuje na to, že tieto obrazy sú spájané s komikou – poznámka J. P.] a fikci, a tedy z podstaty o cosi ‚nevinného‘. Ve středověké narativní literatuře podléhají staré ženy systematické karikatuře, jež jej soustavně spojuje se sexuální použitelností“ (strana 66). Tento postreh M. Šorma dokladá a konkretizuje početnými príkladmi. Do istej miery s ním korešponduje aj štúdia Matouša Jalušku (Ústav pro českou literaturu AV ČR, Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy) *Stařena v Románu o Růži. Výmluvné monstrum*. Autor v nej konštatuje: „Nacházíme někde stařenu, jejíž do těla vrytá zkušenost vede k dobrým koncům? Občas ano, především tam, kde může odporně tělesná baba zapůsobit jako negativní exemplum, připomenout muži pomíjivost všeho tělesného, a tak jej odvrátit od hříchu“ (strana 87). Na rozdiel od M. Šorma, ktorý na širšom literárnom materiáli sleduje viaceré obrazy telesnosti spojené so starými ženami a ich funkcie, M. Jaluška skúma, akým spôsobom text verbálne pracuje s telom a so skúsenosťami, ktoré sú doňho vpí-

sané, a zaujíma ho schopnosť ženských postáv reflektovať vlastnú starobu.

Podľa M. Šorma obrazy ženskej staroby nesú miestami seriózne, inde ironické mravné posolstvo a často ide o príbehy „takíka hledající hranice výmyslu a experimentující s tím, co vše je ještě v hravém osmislabičném verši možné sdělit. Obvyklým polem takového experimentu bývá brutální násilí a sexualita“ (strana 81). Túto skutočnosť potvrdzuje aj Jan Dienstbier (Ústav dějin umění AV ČR, Ústav dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy; *Baba a čert*). Analyzuje viaceré vizuálne vyobrazenia čerta a starej ženy, ich európske kontexty a súvislosti s úzkym napojením na negatívne stvárnenie starej ženy a čerta vo folklórnej tradícii vo funkcii bezprostredného predobrazu.

Čitateľský komfort knihy zvyšuje skutočnosť, že bibliografické odkazy (v skrátenej forme) sú presunuté pod čiaru, vecné poznámky sa v poznámkovom aparáte vyskytujú skôr zriedka. Veľkorysý priestor je venovaný obrazovému materiálu, či už ide o reprodukcie výtvarného umenia (v štúdiách P. Jindru a J. Dienstbiera), alebo ukážku z rukopisných fondov (v texte L. Doležalovej). Oceňujem, že sú vložené na miesta, kde sa o nich priamo píše, čo je síce pre grafické spracovanie knihy náročnejší model, ale výsledný efekt stojí za to.

Hoci v slovakistike sa pri reflexii knižných publikácií nezvykne venovať pozornosť grafickému spracovaniu, musím sa pri ňom pristaviť a pochváliť jeho vysokú úroveň a kvalitu. Takzvané živé záhlavie je netradične umiestnené do päty strany a grafik preň vybral, takisto ako pre čísla strán, linku nad poznámkami a názvy jednotlivých častí knihy a podkapitol, odtieň staroružovej, ktorý dominuje aj v titule publikácie na obálke a v tiráži. Rovnaká ružová farba je súčasne základom „tapety“ na mieste vakátov. Varíruje sa v nej grafický motív zo spodnej časti obálky – do rôznych smerov pootáčané polkruhy, z ktorých je vystavaný akoby labyrint chodieb. Miniaturna verzia týchto polkruhov súčasne oddeľuje číslo strany od textu živého záhlavia. Farebné riešenie, ktoré na prvý pohľad nekorešponduje s témou,

630 alebo sa s ňou priamo bije, je originálne, od-
vážne a predovšetkým – zodpovedá prístupu
autorov aj editorov k spracovaniu témy. Ako
uvádzajú na obálke (ide o vhodne vybraný ci-
tát z Předmluvy): „Přemýšlení o středověkých
starých babách a jejich obrazech má emanci-
pační hodnotu – vysvobozuje nejen z konvencí
a pout patriarchátu, ale i z diktátu mladě se je-
vícího, zdravého, pracovitého a množícího se

těla.“ Ako ukazuje táto publikácia, staré ženy
boli tradične (a akiste stále sú) asociované so
smrťou, zánikom, zbytočnosťou. Na farebnej
škále by sme k nim preto pravdepodobnejšie
priradili skôr odtiene sivej farby alebo farbu
čiernu. Nežná staroružová z obálky aj minu-
ciózných grafických prvkov a riešení vo vnútri
knihy priamo upozorňuje na toto „vyslobodzo-
vanie z konvencií“.

Mgr. Jana Piroščáková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: pacalovakorekt@gmail.com